

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(4-ik közlemény)

Az Ó-magyar Mária-siralomhoz magyarázó jegyzetek

ozuk (2)

Kiejtése: *oszuk*, ebből lett *o* > *a* és *u* > *o* hangváltozással a mai *aszok*. Ez az ige a régi nyelvben iktelen volt: *asz*, nem pedig *aszik*. Megfelelője megvan a vogulban és az osztyákban is, ugyanavval a jelentéssel és a magyarnak szabályosan megfelelő hangalakkal. Szabályos hangmegfelelés az, hogy a vogulban *t*-vel kezdődik ugyanaz a szó, más finnugor nyelvben *sz*-szel, a magyarban pedig magánhangzóval, elveszvéen a szókezdő mássalhangzó. Példák:

finn: <i>szükszű</i> (syksy)	vog.: <i>tüksz</i>	magy.: <i>ősz</i>
finn: <i>szüli</i> (syli)	vog.: <i>tel</i>	magy.: <i>öl</i> (nom.)
finn: <i>szuoni</i> (suoni)	vog.: <i>tán</i>	magy.: <i>in</i>
votty. <i>szēr</i>	vog.: <i>tér</i>	magy.: <i>ér</i> (nom.)
oszty.: <i>szórész</i>	vog.: <i>tórész</i>	magy.: <i>arasz</i>
oszty.: <i>szosz-</i>	vog.: <i>tosz-</i>	magy.: <i>asz(ik)</i> < <i>osz</i>

Az *asz(ik)* ige tehát eredeti szókinésünkhöz tartozik, még az ugor korból való.

epedek (3)

Az *eped* ígéről Bárzsi Szófejtő Szótára Melich-Gombocz Etymologiai Szótára nyomán ezt írja: „... ismeretlen eredetű tőből. Arra lehetne gondolni, hogy talán az *apad*, *apaszt* magashangú párja.“ A magyar nyelvnek jelentéstana azonban rávezet bennünket arra, hogy az *eped*, *epeszt* és a régi *epeség* *epedség* szó mind az *epe* szó eredeti tőalakjának más-más képzős származéka.

Színeket, ízeket a megfelelő színű, ízű tárgyak nevével jelölték meg a régi emberek.

A *vörös* < *vērēs* (< XVI. sz. *vērēs* = rot) szint a *vér* nevével, vagy annak képzős származékával jelölik a finnugor nyelv

vek. A *Jakó* szó a *fa* származéka. A vogul a ,vörös'-et ,vér'-nek, a ,fehér'-et ,jég'-nek mondja. A magyar *derül* a *dér*-ből lett. Mint van *vérés* (< *vérés*), van *hamvas* és *szédérvés* is. Az *arany*, a *holló* jelenti azt is, hogy olyan színű. Van és volt *rózsaszín*, *vio-laszín*, *méggyszín*, *galambszín*, *égszín* stb.

Nemcsak azt mondjuk — *színét* nézve —, hogy: ,*vér*-alma', hanem *ízéről* azt is, hogy: ,*bor-körte*', ,*borizú* alma', ,*bor*-alma'. A *savanyú* eredetileg azt jelentette, hogy ,*só-szerű*' azaz ,*só-ízű*'. Az édeset ,*méz-ízű*'-nek emlegetjük, az édes szőlő egyik nemét *mézes*-nek nevezzük.

És ami *keserű*, az olyan *keserű*, mint — az *epe* (más nyelvben is, magunkéban is): „És légyen tikéztetek *eppe*“ (= *epe*) „és *keserűség*-szülő (= *szülő*) gyökér“ (XVI. sz. JordC. 264) ~ *et sit inter vos radix germinans fel et amaritudinem*. Mos. V: XXIX: 18. „*Ű* szélük“ (=szőlőjük) „mérge*s eppe*-szélő“ (=e*pe*-szőlő) „és *keserves szélő-görz*d“ (XVI. sz. KulcsC. 284) ~ *uva eorum uva fellis et botri amarissimi*. Mos. V: 28.

Csefko Gyula írja: „Égészen mindennapi dolog, hogy valami *keserű*ről azt állítjuk, hogy *epe*. 'Egy *epe* a szám', mondja a gyomrarontott ember, ha *keserű* a szájaíze. Nemrégiben hallottam ezt a *keserves* felsóhajtást: 'Hej, édes élet, de tele vagy *epével* [keserűséggel]!' A *keservesen* panaszzkodó emberről is szokták azt mondani, hogy csupa *epe* a beszéde.“ (MNy. XXVII: 143—4.)

Mivel az *epe* ,*keserű*'-t jelentett, az *epeség* jelentése ,*keserűség*' volt: „Kérek azon, Uram Jézus, emléközzél még at-té szilédnek“ (=szülődnek) „minden *keserűségéről* és *epeségéről*, kiket az keresztfa alatt állván, ű kegyes anyui szívében nagy buzgó-ságos *keserűséggel* szenvede téérötted (XVI. NagyszC. 137); Minémű *keserűségős epesége* volt az keresztfa alatt állásakoron“ (NagyszC. 113).

A ,*keserűség*' nemcsak *epeség* volt, hanem *epedség* is (olyan képzés ez, mint *fáradtság*): „Éjjeli s nappali s iralmival ruháját és nyoszolyúját áztattya, annyira, hogy *keserűség* és szívbeli *epedség* orcáját meghervasztja“ (XVII. sz. Toln. NySz.)

Hogy a *szomjúság* vagy *hűség* *elepeszt* valakit, azt régen úgy is mondták, hogy *keseríti*, *kesergeti*: „Nappal a *hűség* *kesergetett* és éjjel a *hidegség*“ (XVI. sz. Helt. Bibl. I. P. 3). Az *eped* tehát a *keserű epe* származéka lévén, azt jelentette eredetileg, hogy ,*keserődik*', *keserög*': „Én szívem *eleped* öröla való *keserűségömről* (XVI. sz. DebrC. 611).

Tehát: „*búol*... *epedék*“ = ,*búval* *epedék*' = ,*búval* v. *búhan* v. *bútól* *keseredem* v. *kesergek*'.

Az *epe* szó finnugor eredetű. Ugyanolyan szóeleji hangmegfelelést tapasztalunk az *epe* esetében is, mint az *asz*(ik)-ében, tudniillik a megfelelő szó a vogulban *t*-vel kezdődik: *tép*, a finnben *sz*-szel: *száppi* (finn helyesírással: *sappi*).

Azok a finnugor eredetű szavak, melyek a magyarban és vogulban (s több más finnugor nyelvben) ma mássalhangzóval végződnek, eredetileg arra következő rövid magánhangzóval végződtek. Ez a rövid magánhangzó megvan még ma is a finn szavak nominativusában, de a megfelelő magyar szavaknak csupán suffixumok előtti teljesebb tövükön van meg. Például: finn *szükszű* (syksy) ~ magy. *ősz*, *őszö-n*; finn *szüli* (syli) ~ magy. *öl*, *öle-s*; finn *szuoni* (suoni) ~ magy. *in*, *ina-t*; finn *keszi* (käsi) ~ magy. *kéz*, *keze-m*; finn *szilme* (silmä) ~ magy. *szēm*, *szēmē-d*; f. *kälä* (kala) ~ m. *hal*, *hala-k*, stb. Mindebből az következik, hogy a finn *száppi* (sappi) alak magyar megfelelőjéül nem *epe*, hanem **ep* alakot várhatnánk, aminthogy annak vogul megfelelője is a nominativusban már nem magánhangzón, hanem *p-n* végződik: *tép*.

Melich azonban megfejtette a magyar *epe* szó végső *-e* hangjának eredetét (MNy. XI: 361—2). Rámutatott arra, hogy a testrésznemek személyragosan szoktak forogni nyelvünkben, s így többel megesett, hogy személyragos alakjuk kiszorította az eredetibb, személyragtalan nominativusi alakot, s az újabb nominativusi alakban a személyrag eredeti értéke elhomályosult. Az átváltozást mutató magyar nyelvemlékek bizonyítják, hogy a *zúzza* eredetileg csak *zúz* volt, s így személyragozták: „az én *zúzom*”, „a te *zúzod*”, „az ő *zúza*” — s az utóbbiból lett a mai értelmű, köznyelvünkben már birtokviszonyt nem éreztető *zúzza* szó, melynek személyragos alakját már így mondjuk: *zúzzája*. Egykor, az **ep* nominativus idejében, így személyragozták az **ep*-et: „az én **epēm*”, „a te **epēd*”, „az ő **epe*” — s ez utóbbiból lett a mai értelmű *epe*, melynek személyragos alakját már így mondjuk: *epéje*.

Így már láthatjuk, hogy az *epe* alakot megelőző **ep* főalakból származott az *ep-eség* (vö. *fél: fel-eség*) s az *ep-ed* (vö. *genny: gennyed*) stb.

Páriz-Pápai a *bü*-val kapcsolatban nemcsak azt a szólást jegyzi föl, melynek igéje *epedni*, hanem azt is, melynek igéje *el-aszni*: tehát századokat megélt régi magyar szólás volt a *„bü-val aszni, epedni*”. Páriz-Pápaiban az *aszik*-kal szólássá kapcsolt *bü* az „intabesco” igével kapcsolatban lévő „*dolor*”-nak felel meg: tehát az ÓMS. „*büol oszuk, epedék*” sora a Planctus e sorának fordítása: „*crucior dolore*”. Az „*aszok, epedék*” a magyar *stylus*-ra jellemzően, rokonértelmű két ige párosításával, a cselekvés, állapot folytonosságát érzékelteti. Mária lelki állapotját kifejezőbben jeleníti meg a páros „*oszuk, epedék*”, mint a magában lévő „*crucior*”.

(Folytatása következik)

Mészöly Gedeon.